
МИХАЙЛО
КОЦЮБИНСЬКИЙ

10

ОПОВІДАНЬ

INTERMEZZO

Харків
«ФОЛІО»
2025

Майстер імпресіоністичної прози

Я не можу розминутись
з людиною.

М. Коцюбинський

Чи добре ми знаємо творчість Михайла Коцюбинського? Після такого запитання можна спробувати згадати тексти зі шкільної програми: «Ялинка», «Харитя», «Дорогою ціною», «Fata morgana», «Intermezzo»... Потім у пам'яті зринуть «Тіні забутих предків» (так-так, геніальний С. Параджанов талановито екранізував задумане письменником, ім'я якого, на жаль, поступово відійшло на другий план). А що ще?.. Чи можемо бодай спробувати уявити М. Коцюбинського автором творів на теми емоційного вигорання,

вегетаріанства, фемінізму, вільних стосунків, прав дітей — усього того, що хвилює сучасне суспільство?..

На жаль, сьогодні ім'я Михайла Коцюбинського (1864–1913) і недооцінене, і дещо призабуте. Традиційно його творчість висвітлювалася однобоко, як «соціально-реалістична» проза, у котрій виокремлювалися здебільшого твори на народно-селянську тематику. Але в історію української та світової літератури М. Коцюбинський увійшов як майстер-імпресіоніст.

Одразу хочеться відзначити неперевершеність художнього слова письменника, його образність, надзвичайність лексичного багатства, неповторність використання художніх засобів, епітетів, метафор, звуконаслідування. Це дивує особливо тому, що українською мовою він не говорив із дитинства, шлях до цього творчого джерела в письменника був незвичайним.

Народився М. Коцюбинський 5 вересня 1864 року у Вінниці у дворянській родині й був старшим серед п'яти дітей. Батьки — Михайло Матвійович та Гликерія Максимівна Абаза — зі своїми дітьми спілкувалися російською, тоді офіційною мовою, а українську хлопчик чув хіба що від челяді. В автобіографії письменник згадував, що «занедужавши на дев'ятому році на запалення в легенях, я в гарячці почав говорити по-українському, чим не мало здивував батьків». І після цього випадку з цікавості він почав віршувати — складати українські пісні за прикладом народних. А вже 12-річним підлітком, навчаючись у Шаргородському духовному училищі, Михайло закохався в 16-річну дівчину і, щоб привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і накинувся на книжки. До його рук випадково потрапили примірники журналу «Основа»,

оповідання Марка Вовчка, Шевченків «Кобзар» — усе це, як згадував пізніше, безповоротно скерувало його на свідомий український шлях.

Однак ця жагуча тяга до українського слова та вроджений талант могли б згубно перерватися, коли б не юнацька впертість і віра в себе. 1884-го року Михайло Коцюбинський написав перше оповідання — «Андрій Соловейко, або Вчення світ, а невчення — тьма» та віддав його на перегляд співробітникові журналу «Кієвская старина». Рукопис повернувся до автора з рекомендацією «покинути невідповідне заняття і не калічити святу нашу мову». Можливо, дебютний твір і справді був невдалим, але «яке щастя, — писав пізніше Сергій Єфремов, — що не послухав менторської поради Коцюбинський і що суворий присуд не вбив у ньому художника!.. Інакше — може б дістала була

яка-небудь канцелярія ретельного та пильного урядовця, а Україна зате втратила б одного з найвидатніших своїх майстрів художнього слова...».

Як і кожен письменник, вершини свого таланту Михайло Коцюбинський досяг не відразу, до цього був звивистий шлях творчих пошуків через літературні смаки та впливи. Його перші твори, написані про народ і для народу, позначені впливом українських письменників-реалістів, зокрема І. Нечуя-Левицького (у змалюванні пейзажів) та Панаса Мирного (психологізм у розкритті образів), творами яких митець «упивався». Однак через декілька років, коли М. Коцюбинський під час роботи у філоксерній комісії подорожуватиме Бессарабією та Кримом (1892–1896), його письменницький голос почне змінюватися. У новелах цього періоду, не відкидаючи соціальної проблематики, автор

відійде від об'єктивізму й сфокусується на імпресіоністичному змалюванні пейзажів та внутрішніх відчуттях героїв. Тут прикладами будуть твори зарубіжних класиків, зокрема Гі де Мопассана, Едмонда де Гонкура, Еміля Золя та інших. Однак автор ішов своїм шляхом, виробляв власний неповторний стиль.

Одним із кращих зразків цього періоду є новела (за авторським визначенням, акварель) «На камені» (1902), у якій піднімається тема свободи мусульманської жінки й тема права вибору в коханні. А морські та гірські пейзажі, кримське повітря та спека у творі мають не менш важливе значення, ніж людські пристрасті, адже й вони стають ніби окремими героями.

Пізніше з-під пера М. Коцюбинського вийдуть його найдовершеніші твори: «Цвіт яблуні» (1902), де автор змальовує роздвоєну душу батька й митця, який не вміє у смерті

власної дитини не помічати того, що може «пізніше знадобитися»; та «Intermezzo» (1908) — текст-ретрит, пісня про право на усамітнення та відпочинок настільки втомленої людини, яка вже не знає, «де кінчається власне життя, а чуже починається».

З кожною наступною новелою письменник дедалі більше занурюється у внутрішній світ своїх героїв, гармонійно поєднуючи його з описами навколишньої природи, серед них — «Сон» (1911) та «Хвала життю» (1912).

М. Коцюбинський знаходить свій стиль, у якому значну роль у розкритті внутрішнього світу відіграє імпресіонізм. Устами одного зі своїх героїв він говорить: «Як мені хочеться взяти перо, обмокнути у блакить неба, в шумливі води, в кров свого серця, і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував».

Важка хвороба (туберкульоз та астма) змусила письменника багато подорожувати. Він побував у Карпатах, відвідав Італію, деякий час жив на острові Капрі. Незабутні враження стали матеріалом для нових творів — повістей, оповідань, новел.

«Ах, як добре збирати усмішки і оддавать їх другим!» — писав автор, якого називали Соняхом і Сонцепоклонником, бо понад усе він любив сонце, квіти та дітей, талановито описуючи все, що його оточувало, — і буденне, і екзотичне.

Тамара Холоша

На крилах пісні

(Картка із щоденника)

...Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?..

У такому, власне, стані блукав я одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Бессарабії. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розлягалися за річкою в Румунії, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю, шпилясті гори, що тиснуться понад Прутом з цього боку.

Від заходу насувалася чорна хмара, душ-
ний вітер нахрапом бив об гори, хвилював
комиш у плавнях, обривав виноградне ли-
стя та гнав його по чорній, каламутній, немов
поораній хвилями, річці... Лагодилась буря...
Але я байдужно дивився на грізні розрухи
натури, не торкала якось мого серця дика
краса південної бурі... Роз'ятрений нудьгою,
затоплений в задумі, плентавсь я тихою хо-
дою берегом річки, не помічаючи навіть, як
чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла
догори... драгліла вже над головою моєю...
І тільки перші краплі густого дощу, що з глу-
хим гуком упали на землю серед раптової
тиші, змусили мене озирнутися навкруги,
пошукати певного захисту від зливи. Але не
встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх
напружених нервах ударила хвиля рідних,
близьких мені звуків. Я виразно почув жур-
ливо-поважний голос української пісні. Що

се? У сьому глухому закутку Бессарабії — пісня моєї країни? Чи не омана се, чи не хоблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху?.. Я навіть трохи змішався. Але ні, се не уява: я чую, як пісня дужчає, здійсмається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскоті зливи. Так, се співають, але де і хто? Я почав прислухатися та роздивлятися й незабаром помітив, що голоси лунали з молдаванської колиби, себто островерхої комишової халабудки, яку звичайно ставлять по виноградниках провартового. «То, мабуть, заробітчани,— подумав я,— яких дощ загнав у колибу». Та наважився й собі податися туди, щоб у гурті перечекати дощову годину.

У колибі було темно; на превелику силу, натуживши зір, здолав я розгледіти своїх товаришів негоди: було їх чоловіка з десять. На моє привітання вони відповіли всі в один

голос і посунулися, поступаючись місцем на колоді край дверей. Пісня замовкла. Спочатку було якось варівко: чужа людина, очевидячки, псувала трохи настроїв. Дехто кинув увагу про дощ, дехто обізвався жартом, тихим сміхом... Але мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє... Вона виповнює груди, рветься наверх і, прибравшись у поетичні шати слова, вільна, як пташка, шукає простору...

Тим-то й мої співаки не надовго замовкли. Хтось стиха завів пісню, до нього пристав ще один голос, а за хвилину підхопила й решта... Співано чумацьку пісню.

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене, але згуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи. Я перелітав на крилах пісні в давно

минуле, я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі перипетії тих почувань...

*Ясно-ясно сонечко сходить,
А хмарнесенько заходить...
Смутен, смутен чумацький отаман —
Він по табору ходить...*

І уявляється мені степ. Широкий, необмежний, незайманий степ. Передранішній вечір злегка хвилює тирсу. Бліде небо мигтить зірками до блакиті, що оповила степову далечінь. У синьому тумані ледве мріють могили. Чорніють здалеку лози. Межи небом та землею якась таємна змова. Чи то вони чаклюють удвох, чи що, бо якоюсь таємницею віє від них, чарами віє од того необмежного синього простору...

Край шляху, в долині, догорає огнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається до гори понад чумацьким табором, що чорніє

у п'їтмї здоровими мажами, немов якесь дивоглядне чудище. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Деся за комишами в озері крякають жаби, гуде бугай... Табір ще спить. Тільки не спить чогось чумацький отаман... не спить, по табору ходить... Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повито задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман в степу серед ночі, чого немов журно йому, важенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, далекая, чи то тим, що згадалась родина близькая, дружина вірная, а чи серце віщує якусь лиху пригоду в сьому степу широкому, необмежному? Хто його зна. А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруг багаття, то на далекі

обриси степу, що йно мріє крізь синю імлу. Але помалу-малу синя імла рідшає, яснішає, східний край неба обливається широким усміхом світання, світова зірка блідне й тремтить, догораючи... Починає дніти.

Табір прокинувся, але сон не встиг ще пірхнути з ночівля, ще кида на нього свою тінь. Таємничість раннього ранку оповила й чумаків своїми чарами...

Ось кухар напина тагани, повісив казан і, червоно осяяний палаючим огнем, нагнувся над чумацьким сніданням.

Поставали лавою ватажани, звернулись до сходу й тихо проказують молитву. Злотистий обрій зазира в натхненні вірою обличчя, тихий вітер на легких крилах своїх розносить по степу гарячі благання...

А за хвилину бряжчать ложки об казан, вусате чумацтво привітно усміхається до гарячої страви. Ясне сонце впливає на небо,

зриває з землі темне запинало мороку, відкриває безкраю далечінь степу, вкритого росяною тирсою, позолочує високі могили, кида дивовижні тіні від чумацьких маж, вітає мальовничо розташований табір.

Пора! Пора рушати!

*«Гей, ви, хлопці, ви, добрі молодці,
Уставайте, вози мажте,
Вози мажте, ярма наривайте,
Сиві воли запрягайте...»*

І вмиль по слову отамановому —

*Хлопці встали, вози підмазали.
Нові ярма понаривали,
Сиві воли позапрягали.*

Готово!

— Гей, соб, волики, соб, сивії!..

Рушають.

Одвічним, закуреним шляхом тихо посувається валка. Немов вуж-велетень плазує серед степу. Голова занурилась у придорожні

терни, а хвіст ген-ген зникає в густій хмарі куряви. Згори, з блакитної високості упаде на землю сріблом жайворонкова пісня, долине клекіт вірлячий, а широкий степ відгукнеться на ті згуки тихим шелестінням тирси. Сайгак прудконогий шмигоне десь далеко-далеко і зникне вміть між густими травами. Палаюче сонце висить над степом, нерухоме повітря пашисть жаром... Душно так, млосно... Коли б хоч легенький подих низового вітру приніс на своїх крилах прохолоду, увілляв струмок життя у сю задуху, у сю степову мертвоту!.. А валка посувається.

*Степом їдуть — нові вози риплять,
Сиві воли ремигають...*

Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі бедраті воли, похитують лобатими головами, жують безустанно жвачку... Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі, укриті

шкурами, закурені в далекій дорозі... Біля возів ідуть чумаки, на пужално опираючись. То все високі, кремезні постаті в смоляних сорочках та штанях, закурених брилях або шапках високих. Згорда поглядають вони довкола, певні в своїх силах, байдужні до всяких життєвих незгод. Не турбує їх думка про те, що нікому доглянути їх у далекій дорозі, в чужій сторононьці. Нікому хустя випрати, головоньку змити. Змиють чумакові головоньку дрібні дощі, а розчешуть густі терни, а висушить ясне сонце, а розкуйдить буйний вітер. Воля чумакові, воля наймиліша... А хіба ж не волею віє од сього простору широкого, од сього степу хвилястого, як море, безкрайого!.. Хіба не волею самою віє сей вітер низовий, що зібрав усі пахощі степові та кида їх у засмалене чумакове обличчя, куйовдячи його довгого вуса? Чи ж то не воля синіє он там,

далеко, за тими могилами високими та хорошими, що йно мріють на небосхилі!.. Гей, степи-поля, розкіш моя!..

Тихо, поволі, нога за ногою, пливе валка битим шляхом у безлюдній пустелі. Достоту корабель той у безвітря серед моря. Тихо, по-важно чвалають і чумаки за своїми волами. Не чуть гомону, наче душа розмовляє з степовою тишею...

*Попереду чумацький отаман
На сопілочку грає...
Що він грає, грає-виграє —
Він пригодоньку знає...*

Ой, знає він чимало пригод, той кремезний, як з криці вилитий, бувалий отаман. Тужлива пісня зринає з сопілки, та не розважа сумного серця, невесело якомсь говорить... Говорить вона йому, що на сій широкій та прибитій, слізоньками перелитій дорозі не раз і не двічі здобудеться чумак лиха. То воли

йому пристануть або й похоріють — і тоді чумакові пропадає година; а то паші худобі не стане, ревуть воли голодні, за серце беруть чумака тою скаргою невимовною. А зчорнілий, спалений посухою степ, а буйний вітер своїм серце рвучим голосінням ще більшої туги, ще гіршої нудьги завдає чумакові... І от з нудьги та горя зап'є чумака, загуляє, лишить добро своє у шинкарки Настусі, на останню важницю похмеляється...

Нагадує пісня й про здобичників диких, що з нетрів придорожніх, з комишів непролазних чигають на валку, готують у степу глухому криваву драму...

Та нема гіршої пригоди, як слабість у дорозі. Ось на задньому возі, як в'ялая риба, лежить хорий чумака, на важницю схилився. Валка посувається тихо, поволі, щоб не стурбувати хорого. Мовчки йдуть чумаки біля возів, не гомонять поміж собою, не

погукують на волів навіть. Сумно... А недужий широко розплющеними очима востаннє, може, споглядає на сей світ хороший, на сей степ широкий, немов килим квітчастий... Хотіло б ся пожити ще, надивитися на божу красу, поглянути хоч раз ще на рідне село, на близьку родину, а треба вмерти. Ох, умре він, умре на чужині, серед степу сього хорошого, та чужого, конче вмере. Недурно ж пугав пугач край гаю, недурно волики його не пасуться чогось, води не п'ють, тільки ревуть жалібно, немов чують близьку смерть господареву... Жалко кидати тих змалечку виплечаних воликів, тих вірних товаришів у дорозі, що так розуміють смуток і радощі хазяїнові... Кому-то дістануться вони, хто-то буде поганяти їх, як його не стане? А хто перекаже отцю-неньці про смерть їхнього сина, хто потішить бідну жінку, діточок дрібних? Хто поховає його у чужій сторононьці,

Зміст

Майстер імпресіоністичної прози	
<i>Тамара Холоша</i>	3
На крилах пісні (<i>Картка із щоденника</i>)	11
На камені (<i>Акварель</i>)	34
Цвіт яблуні (<i>Етюд</i>)	70
Persona grata	89
Intermezzo	132
Дебют	164
Сон	235
Лист	299
Подарунок на іменини	325
Хвала життю	367